

## СЪЗДАВАНЕ НА ДВИЖЕНИЕ ЗА САМОЗАЩИТА НА РУСЕ (1987 – 1988 г.)

*Веселина Антонова*

**28 септември 1987 г., 14 часа. Русе, градския площад пред Партийния дом.**

В центъра на най-големия крайдунавски български град в този момент е пълно със служители на МВР, само офицери. Случайни минувачи няма. Такава охрана никой досега не е виждал! Само за няколко минути, пред смаяните погледи на офицерите и наблюдаващите през тъмните прозорци на кабинетите си местни комунистически ръководители, към безмълвната бетонна сграда, бавно, много бавно вървят уплашени, отчаяни, обречени хора. Те носят плакати: „Русе обречен град ли е?“, „Живот за децата на Русе!“, „Мирна демонстрация за въздух!“, „Дайте ни чист въздух!“, „Искаме здраво поколение“, „Хлор – не!“, „Спрете кошмара, който отравя дните и нощите ни!“ И... тишина! Напрежението ескалира – мълчат присъпващите крачка по крачка протестиращи, мълчат служителите на реда и закона. И в тази болезнена тишина звук, наподобяващ изстрел – „Щрак! Щрак! Щрак!“ и отново – „Щрак! Щрак! Щрак!“...“ снимат фотографите. Чува се вопъл – „Господи, пази децата ми!“ По тези снимки по-късно в милицията ще идентифицират участниците в първата екологична демонстрация в България и организаторите на първия открит протест срещу тоталитарната държава<sup>1</sup>.

Какво се случва в Русе през 80-те г. на XX в.?

На отсрещния бряг на Дунава в румънския град Гюргево е построен завод за хлор и хлорни продукти и резервоари за хлор<sup>2</sup>, част от мегаломанската идея на Елена Чаушеску да създаде по край голяма европейска река „долината на голямата химия“. Съпругата на генералния секретар на Румънската комунистическа партия и президент на страната Николае Чаушеску – Елена Чаушеску напуска училище на 14 годишна възраст, не продължава образованието си, но има докторска научна степен по техническа химия („Acad. Dr. Ing“), заема ръководни длъжности в компартията и е заместник министър-председател на Румъния. Целта на румънското правителство е да се привлече работна ръка, Гюргево бързо да се разрасне и достигне размерите на Русе. Започва и прокопаване на канал, който да свърже столицата Букурещ с Дунава. Заводът за хлор, построен с кредит от банката на Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ), влиза в пълна експлоатация през 1984 г. Съоръженията и технологията са съветски, а 80 % от продукцията се изнася за СССР. Цялата инсталация е в много лошо физическо състояние, експлоатирана е 10–12 пъти над възможния капацитет. Резервоарите за хлор са силно корозирали и без външна обшивка, което създава реална опасност от експлозия с фатални последици в радиус от 20 км. На 16 октомври 1991 г. жителите на двата града са били на крачка от непоправимото – тежка авария в гюргевския химически комбинат, предизвикана от взрив в инсталацията за епихлорхидрин. При инцидента са пострадали четирима работници като двама от тях загиват. 38-годишният Йонел Гионок рискува живота си – спира крана на газа и инсталацията



за епихлорхидрин, предотвратява неизбежния мощен взрив, спасява Русе и Гюргево и... умира!<sup>2</sup>

Разположен в своеобразен амфитеатър, Русе е податлив на замърсяване. Характерът на въздушните течения е такъв, че благоприятства натрупването на замърсители. Румънският химически комбинат отравя въздуха с хлор, хлороводород, тетрахлорметин, епихлорхидрин и редица други компоненти. А най-опасно е в мъгливо време през пролетта и есента, когато се получава химическа реакция с водата и над Русе се спускат вече не газообразни, а течни киселини. В учебниците по химия хлорът е обяснен като жълтозелен газ с остра задушлива миризма. Тъй като е силно отровен, неговата миризма се установява много предпазливо. Вдишването му в по-големи количества предизвиква възпаление на дихателните пътища и накрая смърт.

Първи данни за обгазяване на Русе има още от август – септември 1981 г. На 28 юни 1982 г. началникът на Регионалната инспекция по опазване на природната среда – Русе (РИОПС) изпраща докладна записка до Комитета по опазване на околната среда при МС за регистрираните в периода 24 януари – 22 май с.г. 16 големи обгазявания на атмосферния въздух над Русе.<sup>4</sup> През следващите години ситуацията в цифри накратко е следната: 1982 г. – 26 големи хлорни отравяния на въздуха, 1983 г. – 33, 1984 г. – 56, 1985 г. – 50, 1986 г. – 63, 1987 – 128 обгазявания. Наблюдава се и ръст на заболяемостта – докато през 1980 г. в местната болница са регистрирани 49 449 случая на заболявания на дихателните пътища при деца до 14 годишна възраст, то през 1986 г. техният брой е нараснал на 86 228. При възрастните картината е същата – от 27 063 през 1980 г., на 62 138 регистрирани заболявания за 1986 г.<sup>5</sup> По данни на Министерството на народното здраве през периода 1986 – 1987 г. в дните с обгазяване, броят на прегледаните лица е два пъти по-голям от дните, в които концентрациите на хлора и минералните киселини са в рамките на пределно допустимите концентрации (ПДК). Обикновено в повечето от дните с обгазяване, концентрацията на хлора в атмосферата превишава 1 – 1,5 пъти ПДК, а минералните киселини са 2 до 3 пъти над ПДК. По това време около 20 000 граждани не живеят постоянно в града<sup>6</sup>. Тези данни официално са изнесени за първи път през 1987 г. пред делегатите на годишната отчетно-изборна конференция на русенската общинска партийна организация.

На 4 септември 1986 г., пет години след началото на обгазяванията на Русе, когато до държавните институции са изпратени и първите сигнали за тревожните тенденции в стойностите на замърсяване на въздуха над града, комунистическото правителство издава Разпореждане № 25 на Бюрото на МС за опазване на околната среда. През същата година се провежда среща на Т. Живков с Н. Чаушеску, на която е поставен екологичният проблем. И една любопитна подробност – за периода 1965 – 1987 г. „бащите“ на румънския и българския народ Тодор Живков и Николае Чаушеску се „целуваха братски“ 39 пъти.

Лабораториите на Хигиенно епидемиологичната инспекция (ХЕИ) и РИОПС разполагат с твърде стара апаратура, с която не могат да се направят прецизни замервания на замърсеността на въздуха. Пробите, вземани в Русе, се изпращат в София за анализ. Разминаваща се методика на работа, лошо оборудвани лаборатории и несъвпадащи данни за степента на обгазяване на Русе, замерени от ХЕИ и РИОПС – срещу завод за хлорни продукти и резервоари с хлор в Гюргево! Бавно действащата апаратура, липсата на специално съоръжен координационен център, на специални средства за оповестяване и индивидуална защита, правят града безпомощен и незащитен при аварии, а тревогата на местното население е



обяснима – всички добре си спомнят опустошителното земетресение през 1977 г. от планинския масив Вранча, известна активна сеизмична зона, където периодично се регистрират земетресения.

Най-засегнати от обгазяванията са работещите в строителството, Паркстрой, Драгажен флот. Въведени са правила за работа на открито при ниски температури, но липсва регламент за работа на открито при различни степени на замърсявания на въздуха. Местните синдикални структури организират събрания, обсъждат се проблемите, гласуват се протестни писма с искане да се премахнат химическите заводи, на които никой не отговаря. Пътуващи към Западна Европа моряци пренасят адресирани до радио „Свободна Европа“ писма от русенските майки със зов за помощ... Безкрайни, отчаяни опити на жителите на системно отравяния град, ужасени от мълчанието и безразличието на правителството!

На 25 септември 1987 г. кореспондентът на Българската телеграфна агенция (БТА) в Русе изпраща: „Сигнал! Расте тревогата в Русе. Вече трети ден от ранно утро до към 10-10½ часа най-големият крайдунавски град се обгазява силно с хлор от съседните химически заводи в Гюргево. По данни на ХЕИ само през септември обгазяванията са 11... За жалост картината не може да бъде допълнена с данни за концентрацията на хлора, тъй като те са секретни... Тревожни и остри са обажданията на гражданите..., че Русе е нещастен град,... Не са редки сравненията с годините през войните, когато са употребявани бойни отровни газове...“<sup>7</sup> И два дни по-късно, на 27-ми: „Днес в 14 ч. повече от 500 русенци – работници от промишлени предприятия, служители, пенсионери и др., се събраха пред партийния дом. Те носеха лозунги: „Мирна демонстрация за въздух“, „Нетърпимо е – спрете завода!“, „Дайте ни чист въздух“, „Хлор – не!“, „Чист въздух за децата ни!“, „Спрете кошмара, който отравя дните и нощите ни!“, ...и звучат възгласи: „Искаме Хага!“... Демонстрацията продължи близо един час“.

Окръжно военно управление – Русе, отдел „Гражданска отбрана“ разпространява Паметка за поведение на населението при обгазяване с хлор, в която се препоръчва при първа помощ „пострадалият незабавно да се изнесе на чист въздух“!<sup>8</sup>

### **Кой наруши мълчанието?**

Инициатори и организатори на първите протестни демонстрации в България са шест жени, озеленителки от „Паркстрой“ – Цонка Букурова, Дора Бобева, Вяра Георгиева, Стефка Монова, Евгения Желева и Албена Сласова, а датата на първата демонстрация уточняват заедно с партийната секретарка на предприятието – Стела Костова. Те сформират неформална група на приятелски и професионален принцип, свързани на основата на взаимна симпатия и допадане по характер, начин на мислене и сходна ценностна система. Създадената в „Паркстрой“ неформална група учредява Движение за самозащита на Русе, което на 27 септември 1987 г. публично заявява своето съществуване. Неформалните групи се образуват и съществуват без предварително договаряне и кодифициране на общоприети за членовете на отделната група рационални правила на взаимоотношения, без калкулиране на задачите и целите, както и без регламентиране на средствата и процедурите за постигане на целите<sup>9</sup>.

Движението за самозащита на Русе е първата изява на зараждащото се гражданско общество в социалистическа България, унищожено след преврата на 9 септември 1944 г. Гражданско общество се заражда с потребността за утвърждаване на човешката свобода и саморегулация, с необходимостта от заявяване на автономията на личността след десетилетно подтисничество от страна на то-



талитарната власт.

Дръзкото решение е взето на 23 септември 1987 г., когато, въпреки стелещата се синкавата задушлива миризма, на площада в центъра на града се провежда ученическо тържество – връчват се червени връзки на третокласници. В резултат на силното обгазяване деца припаднат, пристигат линейки, но никой не смее да отмени отровения детски празник! Тези, които създават, изграждат и поддържат зелената система на града не желаят да бъдат повече мълчаливи свидетели на екологичната трагедия и разкъсват мълчанието и страха. Жените от „Паркстрой“ вече няма да търпят – събират се след работа, заклеват се пред библията и решават да организират протест: пишат плакатите, канят по телефона свои познати, приятели, съмишленици и организират първата екологична демонстрация в България! Събралото се множество категорично поставя своите искания пред местната власт и настойчиво изиска отговори на поставените въпроси и реални действия за незабавно прекратяване на обгазяванията на града. Кореспондентите на националната информационна агенция (БТА), националното радио и централния печат изпращат дописки с гриф „За служебно ползване“, които никога не са публикувани.<sup>10</sup> Те добросъвестно събират сведения за замърсеността на въздуха и присъстват на всички протести. На журналистите е забранено да пишат по „опасната“ тема, но мълвата за случващото се в Русе се разпространява в страната от уста на уста.

За екологичните протести научават в киноцентъра и авторите на първия документален филм по темата пристигат от София, за да се срещнат с жените от „Паркстрой“. Уговорката е ясна – при следващи тежки замърсявания на въздуха над Русе и организиране на протести да повикат снимачния екип, който ще започне работа по емблематичния филм „Дишай!“ На 11 ноември, отново след поредица обгазявания, е организирана втората демонстрация, която вече е заснета от кинокамера. Появяват се и единични протести – разхождащи се мъже с противогаз, с маска на лицето и пр., които попадат в обектива на фотографите<sup>11</sup>.

Младите русенски художници се присъединяват по свой начин към протеста като организират изложба „Екология '87“, открита за посещение в периода от 9 декември 1987 г. до 22 януари 1988 г. Организатори са Михаил Бешев, председател на групата на младите художници и комсомолският секретар Пламен Монов. Поставена е тетрадка за впечатления, в която пишат отзиви за изложбата 325 посетители, както и кутия за анонимни мнения, които за съжаление не са запазени. Впечатляващо много хора изказват мнение, подкрепя и възхищение от смелостта на художниците да поставят така открито проблема с екологичното замърсяване на Русе и пораженията върху здравето на жителите му. Подписват се много млади хора, студенти, срочно военнослужащи, гости на Русе от Хасково, Плевен, София и др. градове. Масово е посещението на ученици от местните училища, които вписват разтърсващи мисли: „Искаме да растем в слънчеви и чисти дни!“, „Не на хлора! Мир на белите ни дробове!“; „Не бива Русе да е първата най-голяма жертва на химията“ и пр. Адриян на 7 г., Митко и Илиян по на 9 г. призовават: „Искаме чист въздух, а не хлор! Молим Ви добри хора!“ Студент от Русенския университет с уважение възкликва: „Ех, да имаха всички вашата смелост!“ Много посетители вписват имената и адреса си, но някои се подписват и така: „все още дишащ русенец“, или „майка на две често боледуващи деца“, или „стискам Ви ръце и съм солидарен с Вас, докато все още дишам“. Група майки изразяват вълнението си с думите: „Страшно е! Благодарим Ви мили хора за потреса – вашите минути истина!“; „Русенските художници доказаха, че са на мястото си. Остава да го докажат



и някои ръководители на града, заспали летаргичен сън"; „Браво за гражданската смелост и съвест!"; „Чудесна е! И тъжна!"; „Творбите са силни, и въздействащи, смели и честни!"; „Най-истинската изложба, която съм виждал!"; „Ръкопляскам Ви!"; „Боли от истината, но боли повече от мълчанието!"; „Достоверно! Страшно! Жестоко!"; „Плаче ми се!"; „Изумително! Силно потресаваща изложба, въздействаща директно върху чувствата и мислите! Надявам се изложбата със своя мълчалив протест да събуди съвестта на ръководните фактори!"; „От всякъде се носи SOS! Спасете нашите души!"; „Раздаването на „Паметки за поведението на населението при обгазявания с хлор“ няма да спасят населението на града"; „Борба, да не се превърне Русе в град призрак, град без живот! Обичаме те Русе!" и пр. Някои признават, че идват за трети път, други призовават Бог – „Един град умира... Спи ли Бог, о Бог не чуе ли?" и пр.

На 21 януари 1988 г. председателят на Съюза на българските художници (СБХ) и русенски депутат Светлин Русев пише в книгата за впечатления: „Изложбата е силна! Истината е зловеща! Съдбата на Русе е изпитание за цялата нация и за правото ни да се наричаме българи!"<sup>12</sup> Дни след приключване на изложбата, специално за да види картините, в Русе пристига и американският посланик, а отзив за нея е излъчен и по Би Би Си! Предвидено е изложбата да бъде показана и в зала „Отечество“ в София. На 5 февруари Св. Русев внася в Управителния съвет на СБХ писмо–призив до творческите съюзи, което е публикувано и във в. „Народна култура". А на проведеното на 27 март 1988 г. заседание на Политбюро на ЦК на БКП в резиденция „Бояна" председателят на Държавния съвет на Народна република България Тодор Живков предлага известният творец да бъде освободен като член на ЦК и от всички държавни постове и да не му се позволява да прави изложба в Съветския съюз и „да слага от русенци картини с окапали носове, паднали ръце, крака и т.н.". Партията–държава силно толерира изобразителното изкуство като на практика е и основен меценат. Държавата изиска високопрофесионално изкуство, осигурява творческа свобода и материална обезпеченост, но в рамките на идеологическата лоялност. Затова не е случайно, че погромът идва точно, когато художниците заемат явна и недвусмислена позиция по политическия проблем в Русе и става ясно, че хората напълно ги разбират, независимо от разнообразните изразни средства. В момента, в който художниците се обвързват с остър социално-политически проблем и посланието им е разбрано, става ясно, че на тях им е нахлузена ризницата на „свободата и независимостта".<sup>13</sup>

#### **„Протеста на майките с количките“**

В началото на февруари 1988 г. положението в града е много тревожно. На 4-ти сутринта между 7 и 8 ч. започва процес на рязко намаляване на видимостта (до 5 – 10 метра). Почувствано е въздействието на силно задушлив и дразнещ очите, кожата и дихателните пътища газ. Веднага са повикани румънски специалисти в Русе, за да се измери степента на обгазяване. След четири дни поредни обгазявания на 8-ми пред кметството протестират около 50 човека с плакат „Дайте ни чист въздух". Предишния ден по обяд майка с две деца е припаднала от задушаване, а едното дете на 2-годишна възраст е посиняло и дишането му е станало мъчително. На 10-ти се провежда четвъртата, най-голяма демонстрация. На площада се събират между 2000–3000 граждани, а най-отпред на шествието са майките с детските колички. Протестиращите обикалят площада, а когато научават, че в града се пристигнали членът на Политбюро и секретар на ЦК на БКП Гриша Филипов и първият секретар на Областния комитет на БКП Петър Петров, спират пред партийния дом и настояват за обяснение.



Случилото се на площада в Русе на 10 февруари 1988 г. можем да усетим от автентичния разказ на очевидците на събитието – организатора, журналиста и началника на МВР – три различни гледни точки, които предават неповторимата атмосфера на най-голямата политическа демонстрация срещу правителството на БКП<sup>14</sup>.

Цонка Букурова, неформален лидер на Движението за самозащита на Русе, си спомня: "Стигаме пред партийния дом. Започваме да скандираме: „Ще чакаме упорито!“ Повтаряме няколко пъти, никой не излиза от партийния дом. Вероятно чакат да се разотидем, може би са били изплашени, но признаци на живот няма. Ние продължаваме: „Демонтаж!“, „Съд в Хага!“ и други страшни лозунги, но ни вест, ни кост! Много по-късно, може би след 15 мин., на нас ни се виждаше цяла вечност, излизат Гриша Филипов и Петър Петров, техни величества, ухилени, щастливи, само липсваше килимчето, по което да стъпват, виждат ядосаните ни физиономии, ние вече сме толкова киснати, толкова набрали отрицателна енергия от всичко това, че мислехме, че с поведението си можем да ги отровим. Секна усмивката на лицето на Гр. Филипов и той почна да пита на развален български, почти на руски, какво е станало? Ние започнахме да скандираме... Имах чувството, че беше правена репетиция и аз самата не можех да си обясня как ставаше всичко толкова организирано... Същата вечер след демонстрацията, чухме, че Гр. Филипов е извикал целия партийен актив и ги е наругал и им казал: „Как не ви е срам, една шепа жени са организирали толкова хора, довели си и телевизията, а вие не можете един мегафон да ми осигурите!“ Ние поканихме студия „Екран“ и всички се възхитиха от оператора Логофетов, като че всичко е било по сценарии."

В информацията си за усложнената оперативна обстановка в града началникът на МВР-Русе Веселин Енев докладва: „Създалата се ситуация наложи прекъсване на срещата със стопанския и партийен актив... Другарите Гр. Филипов и П. Петров информираха събралите се за мерките, които взема правителството за решаване на екологичния проблем. Думите им бяха прекъсвани от възгласи на невъздържани граждани... Връщането на официалните лица в сградата на ОК на БКП бе съпроводено от възгласи на недоволство... Анализът на получената оперативна и явна информация до настоящия момент показва, че недоволството на русенските жители от замърсяването на въздуха е достигнало своя апогей"<sup>15</sup>.

Кореспонденцията на Пл. Атанасов (БТА) допълва картината: „От няколко дни анонимни обаждания „известяваха“, че на 10 февруари (сряда), ще има нова мирна демонстрация... За разлика от предните три мирни демонстрации сега скандиранията на гражданите не стихваха: „Днес 1000 – утре 200 000“, „Не щем да бъдем обречени“, „На съд в Хага“, и др. Кореспонденцията завършва с уточнението, че „лично др. Филипов каза информация за демонстрацията да не се излъчва“.

Участници в демонстрацията изпращат по пощата телеграма до Михаил Горбачов – чрез Националния комитет за защита на мира и до Световната здравна организация – чрез посолството на Швейцария у нас.<sup>16</sup> Протестиращите открито заявяват своите изисквания и претенции към управляващите, обвиняват ги в невъзможност да се справят с проблема и защитят интересите на гражданите, и скандират „демонтаж“ на комунистическата система. Силно и непоколебимо заявена гражданска позиция, която обедини елита на нацията в първата официално създадена на 8 март 1988 г. в Дома на киното в София неформална организация – Обществен комитет за екологична защита на Русе. Комитет, заклеймен от Политбюро и ЦК на БКП и ликвидиран, преди да бъде създаден.



### **Реакцията на комунистическото управление**

Въпреки че екологичният проблем в Русе е табу за медиите, вече се прокрадват и публикации по тази болезнена за населението на града тема. Около месец след първата демонстрация в централния печат<sup>17</sup> се появява статията на Евтим Ефтимов „Въздух за гласността“. Докато официозите все още мълчат, хумористичният вестник „Стършел“ демонстрира веднага своята съпричастност със статията на Найдено Илиев „Там где птичките не пеят“. Едва след втората демонстрация в центъра на Русе най-авторитетният вестник в България тогава „Работническо дело“ е принуден да публикува кратко съобщение за поредното обгазяване на 14 ноември<sup>18</sup>. Най-сетне и в русенският в. „Дунавска правда“ може вече да се пише по темата, където до края на 1987 г. са отпечатани само три кратки „боязливи“ информации<sup>19</sup>. Но за организираната от художниците изложба – нито дума! Критичните дни в началото на февруари 1988 г., когато хлорните концентрации във въздуха над града превишават многократно ПДН, са причина за втория „пробив“ на страниците на официоза „Работническо дело“ със заглавие „Мъгла от хлор и киселини“. На 8 февруари немският „Suddeutsche Zeitung“ публикува за първи път кратко съобщение за отравянето на въздуха в Русе. На 11 февруари, само ден след четвъртата демонстрация, бързо придобила популярност като „протеста на майките с количките“, във в. „Литературен фронт“ са поместени изказвания на писатели, журналисти, граждани в защита на русенци; започват вече да се публикуват и писма от русенци и неизлъчени по националното радио кореспонденции на Любен Антонов, „И всяко вдишване е едно проклетие“ от д-р Руденко Йорданов и други материали.<sup>20</sup>

За първи път, 11 февруари, едва след четвъртата демонстрация, на страниците и на местния вестник в статията „Екологията – неотменна грижа и отговорност“, се споменава за демонстрациите<sup>21</sup>. Вероятно от тази „изтървана“ във в. „Дунавска правда“ думичка „демонстрация“, за случващото се в Русе научава и журналистът на „Свободна Европа“ Димитър Инкьов. Той разказва, че тъкмо публикация в местния вестник потвърждава получаваните в радиото анонимни сигнали за този екологичен проблем и той прави серия предавания по тази тема. Така постепенно темата табу за българските медии, излиза от държавните граници.

Първият секретар на ОК на БКП – Русе Иван Винков изготвя докладна записка, относно състоянието на природната среда на Русе и мерки за нейното оздравяване. Приложена е и таблица за броя и степента на обгазяванията на Русе за 1982 – 1988 г. В документа се изразява тревога, че „и след последните обгазявания с хлор и хлоропроизводни румънската страна продължава упорито да отрича, и да твърди, че те имат български произход... Особено се усложни политическата обстановка в града на 10 февруари. След обяд, в 15 ч. пред ОК на партията след манифестация по централния площад, се събраха около 2 хил. души, между които много жени, част от тях с децата си изразиха нарасналата тревога от влошената екологична обстановка... Нашето мнение е, че стихийният характер на този вид протести ни лишава от възможността да реагираме своевременно и да овладеем техния ход. Поради това считаме, че ще е целесъобразно да се обсъди възможността за издаване на Закон у нас за провеждането на протестни акции (митинги, демонстрации и др.)“.

В доклада на Винков за първи път официално се поставя въпросът за законово регламентиране на подобни публични изяви на гражданите, определени като „стихийни“! До този момент в страната се провеждат многобройни манифестации, митинги и пр., които са организирани и ръководени от казионните структури на



комунистическата партия. „Нашата системна, целенасочена и упорита партийно-политическа, организаторска и разяснителна работа през целия този период не доведе до внасяне на спокойствие сред населението – признава първият секретар на партията. Недоволството от продължаващото години наред обгазяване нараства и върви към своя апогей. Политическото настроение може да се характеризира като крайно изострено, не приемащо друга алтернатива, освен прекратяване на обгазяването. Това настроение може да се характеризира с недоверие към възможностите на нашия най-висш ръководен ешелон за окончателно решаване на въпроса... Създадената физиологическа и психическа свръхчувствителност към екологичния фактор изостря до краен предел политическото настроение. Налице е вече една ситуация, която характеризира положението в Русе като извънредно. Тази преценка се подкрепя дори само от факта, че всяка следваща протестна демонстрация е по-многолюдна от предшестващата я.“<sup>22</sup>

На съвещание с партийния актив в Русе Гриша Филипов и Петър Петров „обстойно информират за мерките, които предприемат от Политбюро и правителството за оздравяване на екологичната обстановка в района Русе – Гюргево. Обърнато е внимание за голямата отговорност на комунистите, на общинската партийна организация в създаването на атмосфера на нетърпимост към тези, които съзнателно или несъзнателно все повече утежняват обстановката с действия, противоречащи на социалистическите норми на живот.“

ОК на БКП разпорежда на 11 февруари да се проведат закрити партийни събрания, а след това и общи събрания на трудовите колективи, на които присъстващите са запознати с „направеното до сега“, както и с предстоящите задачи за оздравяване на екологичната обстановка“. Констатира се също, че само партийната организация при „Паркстрой“ „не намери смелост да излезе пред колектива на открит разговор“, като се предлага да се отработи цялостно и задълбочено механизма на информация и се налага необходимост да се създаде единна информационна база на Комитета за опазване на природната среда и здравните органи.“

На 12 февруари, по предложение на Т. Живков, се събира Секретариатът с част от правителството. Присъства министър-председателят Георги Атанасов, министри и ръководители на асоциации, които имат предприятия замърсители в Русе. На тази среща е направена „тревожната“ абсурдна констатация, че „те носят политическа отговорност ..., че трябва да променят обстановката, че те не ръководят и не са начело на положението в града... Те не владеят политически положението“.

На 17 февруари в заседание на Политбюро на ЦК на БКП заместник министър-председателят Григор Стоичков докладва за екологичната обстановка в Русе и се взема решение да се постави въпросът на предстоящата среща на българския министър-председател с румънския му колега. Партийното ръководство възлага на своите русенски структури да се разгърне настъпателна политическа и организационна работа, мобилизиране на комунистите за прекратяване на стихийните демонстрации и цялостното овладяване на положението<sup>23</sup>. Да спре гласността по неудобната тема, Политбюро взема най-мъдрото решение – на 21 февруари е предадено до всички редакции „по установения ред“ становището на Секретариата на ЦК на БКП до второ нареждане да не се публикува и излъчва информация по екологичните проблеми на Русе“. Но тоталитарната държава вече не разполага с механизми, за да спре нарастващото напрежение и обществено недоволство.

Събитията следват лавинообразно:

На 25 февруари Президиумът на Съюза на учените в България приема обръще-



ние към Асоциацията на учените в Румъния за двустранна комисия, но по указание на отдел „Икономическа политика“ на ЦК на БКП обръщението не е изпратено.

По същото време в Института по философия при БАН се провежда профсъюзно събрание, в което участват и представители на Движението за самозащита на Русе – Мария Варамезова, Цонка Букурова и Дора Бобева. Събранието решава да се създаде в София „Обществен комитет за защита на Русе“.

На 26 февруари на открито партийно събрание на СТФ „Екран“, организирано от партийния секретар Мария Василева (дъщеря на проф. Кирил Василев), е прожектиран незавършеният филм „Дишай“. Присъстващите около 100 души, половината от тях комунисти, жените от Русе и преподаватели от Софийския университет са уведомени за предстоящото създаване на комитета.

Институтът по социология при БАН провежда открито партийно събрание, на което Мария Варамезова чете свое писмо до ЦК на БКП и до М. Горбачов и кани всички на прожекцията на „Дишай“.

На 27 февруари Институтът за ядрени изследвания и ядрена енергетика при БАН подкрепя призива на СБХ и изпраща Отворено писмо до акад. Блавест Сендов като член на Международната фондация за оцеляване на човечеството. На същия ден Институтът по молекулярна биология при БАН подкрепя призива на СБХ.

На 28 февруари на местните избори в Русе са пуснати 144 листовки с протест по повод екологичното замърсяване на града.

На 29 февруари Малина Петрова, председател на Клуба на младите филмови дейци (КМФД), започва организация за събранието – намира зала, определя датата 8 март, подготвя поканата и пр.

### **Гражданското общество**

Комитетът за екологична защита на Русе (ОКЕЗР) е учреден на 8 март 1988 г. в Дома на киното в София, когато е приет устав и избран Управителен съвет с председател писателя Георги Мишев. Гласуван е и призив за екологична защита на Русе, адресиран до Народното събрание, Министерския съвет, ЦК на БКП и др. Под учредителния протокол поставят подписите си 395 души. Председателят внася молба за регистрация на 22 март 1988 г., която Благоевският районен съд „остава без уважение молбата на Георги Мишев за регистрация на Сдружение с нестопанска цел „Обществен комитет за екологична защита на Русе“. Инструкциите на ЦК са категорични – такъв комитет, създаден без знанието и участието на комунистическата партия не може да бъде регистриран, той е незаконен!

Движението за самозащита на Русе стимулира индивидуалната инициатива и реалната колективна солидарност и дава тласък за създаване в България на първите групи от общности, израз на реалния плурализъм на гражданското общество. Нерегистрираният Комитет за защита на Русе е ярка публична демонстрация на гражданско съзнание и несъобразяване със съществуващите канони, изискващи задължително съгласуване на подобни инициативи. Отприщаната в Русе енергия на тлеелото недоволство доведе до граждански натиск към комунистическо-партийните структури и ускори процеса на демократизация и радикална промяна на механизма на политическата власт в България. Екологичният геноцид над Русе допринесе за формирането на „ние“ принадлежност в обществото, осъзнаване на груповия интерес, противопоставен на официалната политика на правителството. А възникването на осъзнат групов интерес провокира оправдан идеологически страх у върхушката, която вече усеща, че не може да контролира всички сфери на обществения живот в страната. Тоталитарната държава обработва масите, сломя-



ва естествената съпротива на хората срещу тяхното обезличаване, превръща ги в послушни оръдия и живеят обществен организъм е обречен да живее по строго зададени канони. А реалното общество се състои от конкретни живи хора, които имат естествена потребност да се обединяват в по-големи или по-малки, формални или неформални групи, сформирани на принципа на един и същи интереси, потребности, общо споделяни ценности и да образуват определени общности.

Процесът на зараждане (възраждане) на гражданското общество в България започва в Русе, където през 1987 г. спонтанно възниква Движението за самозащита на града. Важно е да се подчертае, че този процес не се осъществява хаотично и въпреки еуфорията, той е организиран и подчинен на общата воля на организаторите и участниците да спасят своя град от екологичния проблем. Наблюдава се една висока самоорганизация на протестите, демонстрирана още в началната фаза на еманципация на зараждащото се гражданско общество и почива на групирването на осъзнати общи интереси. От Русе започва мъчителният процес на една мащабна трансформация – „отваряне“ на „затвореното общество“, в което България живя 45 години.

<sup>1</sup> Снимките са дело на фотографа на МВР – Русе Благовест Колев. Служители на МВР са ми разказвали, че увеличени снимки с опознавателни кръгчета на участниците са копирани в голямо количество. През 2005 г., когато започнах това проучване, не можах да открия нито едно фотокопие.

<sup>2</sup> През 1978 г. Т. Живков и Н. Чаушеску подписват спогодба за „сътрудничество и строителство на голям химически комбинат и коопериране в неговото производство“. Вж: **Живков, Т.** Събрани съчинения, т. 27, л. 200 – 201.

<sup>3</sup> Утро, (Русе), 1 ноем. 1991 г. На Архангелска задушница, от страниците на местния в. „Утро“, русенци инициират набиране на средства за семейството на загиналия.

<sup>4</sup> ДА-Русе, ф. 1455, оп. 1, а.е. 17.

<sup>5</sup> Пак там, а.е. 16, 19.

<sup>6</sup> Специално приложение на бюлетин на БТА. Дати и събития. Хроника на един обгазен град, декември 1991.

<sup>7</sup> ДА-Русе, ф. 1455, оп. 1, а.е. 31.

<sup>8</sup> Пак там, а.е. 18.

<sup>9</sup> Вж: **Фотев, г.** Гражданското общество. С. 1992.

<sup>10</sup> За първи път пълният текст на телеките с гриф „за служебно ползване“ са публикувани в: **Антонова, В., Д. Каменова.** Демонтаж. Една балканска история. Русе, 2008, с. 90 – 134.

<sup>11</sup> Пак там, с. 38–41. ДА-Русе, ф. 1455, оп. 1, а.е. 36 – снимки на екипа, заснел филма „Дишай“.

<sup>12</sup> ДА-Русе, ф. 1455, оп. 1, а.е. 32 – Книга за впечатления от изложбата.

<sup>13</sup> **Кабакчиева, П.** Груповото съзнание – в търсене на проблема. За парадоксите на груповото осъзнаване на художниците. В: Годишник на СУ „Св. Кл. Охридски“, ФФ, книга – социология. Т. 83, С. 1990, с. 28 – 36.

<sup>14</sup> ДА-Русе, ф. 1455, оп. 1, а.е. 69, 70. Спомените на участниците са публикувани в: **Антонова, В., Д. Каменова.** Цит. съч.

<sup>15</sup> АМВР, ф. 1, оп., 11е, а.е. 509, л. 40.

<sup>16</sup> Известен е един успешен опит, когато Михаил Горбачов лично е получил писмо от България с критики към Т. Живков. Занася го журналистката Жана Авишай, активен борец против фашизма и капитализма и учредител на Комитета за гласност и преустройство. Тя пътува с влака командировка за Москва. На русенската гара багажът ѝ основно е проверен. Но писмото е скрито в баница, която била прибрана в хладилника от любезния шафнер на вагона. (па сведения от доц. Елка Дроснева)

<sup>17</sup> Литературен фронт, 15 октомври 1987 г.

<sup>18</sup> Работническо дело, № 319, 15 ноем. 1987; Литературен фронт, 26 ноем. 1987.

<sup>19</sup> Дунавска правда, № 270, 17 ноем.; № 271, 18 ноем.; № 275, 22 ноем.; № 279, 27 ноем. 1987 г.

<sup>20</sup> ДА-Русе, ф. 1455, оп. 1, а.е. 33.

<sup>21</sup> В. Дунавска правда, № 29, 11 февр. 1988 г.

<sup>22</sup> Русенският комитет. Документален сборник с материали от ЦДА и архива на Обществения комитет за екологична защита на Русе. С. 2001, с. 28 – 37.

<sup>23</sup> Вж: Русенският комитет...; Шесто управление срещу неформалните организации в България. 1988 – 1989 г. Документален сборник с материали от архива на МВР и ЦДА. С. 1999.